

ДОПРИНОС ВИЗАНТИЈСКИХ ЛЕКАРА
СРЕДЊОВЕКОВНОЈ МЕДИЦИНИ
(Неколико примера)

Упркос неоспорној чињеници да је у односу на античку медицину – која је пак много дуговала медицини древног Египта – византијско лекарство доживело одређену осеку, не може се порећи да су ромејски лекари на извесним пољима унапредили постојећа знања.¹ Византинци су исказивали посебну пажњу медицини, али их је пре свега интересовала њена практична страна. Отуда не треба да изненађује чињеница да византијска медицина није знатније унапредила теоријску основу ове дисциплине јер се слабо бавила анатомијом, физиологијом и патологијом, али је у великој мери усавршила вештину дијагностике и терапије, као и хируршку оперативну технику, фармакопеју и фармацију.

Без обзира на чињеницу што су на болести махом гледали као на божју казну за почињене грехе, казну коју треба стоички подносити, Византинци су такође сматрали и да се болести могу сузбијати лечењем.

Однос Византинаца према медицини и посебно лекарима у најмању руку био је амбивалентан, а то се двојство не ретко испољавало у крајњим опречностима. Ромеји често нису имали високо мишљење о својим лекарима. Цар Алексије III Анђео (1195-1203), који је patio од дугих и мучних напада костобоље, обрушавао се на лекаре говорећи да они препоручују само пургативе и никада болеснима не дају некакав други лек.² Димитрије Кидон, истакнути интелектуалац и политичар XIV века, у једном писму саопштава да је његов страх од лекара већи него страх од болести. Они улажу све своје напоре у брбљање бесмислености и обмањивање, не примећујући да мудрим саветима одржавају болест или је још више погоршавају.³ И Кекавмен, писац XI века, саветовао

¹ За основне податке о византијској медицини в. О. Temkin, *Byzantine Medicine, Tradition and Empiricism*, *Dumbarton Oaks Papers* 16 (1962) 95 – 115; *Symposium on Byzantine Medicine*, *Dumbarton Oaks Papers* 38 (1984) 1 – 259; *Култура Византии*, III (XIII – первая половина XV в.), Москва 1991, 370 сл. (С.Н. Гукова).

² Nicetae Choniatae Historia, ed. J.A. van Dieten, Berolini 1975, 497.

³ Démétrius Cydonès. Correspondance, publiée par R. Loenertz, I, Città del Vaticano 1956, № 110, p. 149. Уп. М.А. Поляковская, *Портреты византийских интеллектуалов. Три очерка*, Санкт-Петербург 1998², 93.

је своје читаоце да у случају болести не иду код лекара него да се лече постом.⁴ Византинци су радо збијали шале на рачун својих лекара и умели су да неправедно потцењују њихова знања и умешност. Каткад су те шале биле веома грубе и готово на ивици доброг укуса. У њима су лекари представљани као цангрисаве и зловољне незналице. У збирци византијских вицева *Филогелос*, што би у преводу значило *Љубитељ смећа*, збирци која садржи две стотине шездесет пет шала, налази се чак двадесетак вицева о лекарима.⁵

О високим дометима ромејске медицине, пре свега њене хирургије, на убедљив начин сведочи и једна епизода из средине X века. Наиме, Теофанов настављач најподробније,⁶ а Симеон Логотет,⁷ Јован Скилица⁸ и Михаило Глика⁹ нешто сажетије и сведеније, казују о пару “сијамских” близанаца. Они кажу да се ово чудовиште, двојица дечака окренутих лицем у лице, а пореклом из Јерменије, појавило у Цариграду. Дуго су боравили у византијској престоници и изазивали запрепашћење и неверицу међу тамошњим житељима. Како је у складу са средњовековним начином мишљења њихова појава схваћена као лош знак, после извесног времена су одведени из Цариграда. Ипак, за владе Константина VII Порфирогенита, дакле у годинама после 945, поново су се обрели на Босфору. Пошто је један од њих преминуо цариградски лекари су извршили хируршки захват и раздвојили их. Ипак, после три дана и други од браће близанаца се упокојио. Данашњи стручњаци, добро свесни тежине задатка и медицинског изазова пред којим су се нашли византијски лекари, сматрају да се упркос коначном исходу, занатски гледано, интервенцији ромејских хирурга може приписати епитет задовољавајуће.¹⁰ Колико је познато, био је то најстарији познат захват на сијамским близанцима у историји.

С тим у вези неопходно је поменути да је само двадесетак година после ове операције у Цариграду, 963. године, у калифату забележен случај двојице двадесетпетогодишњих сијамских близанаца. Међутим, тамошњи, арабљански лекари одбили су да изврше операцију стојећи на становишту да за такав подухват једноставно нису кадри.¹¹ Од овог времена, подсетимо се, све до друге половине XVII века, када је прослављени Кениг хируршки успешно одвојио пар сијамских близанаца, није било сличних покушаја.¹²

⁴ Кекавмен, *Советы и рассказы, (Поучение византийского полководца XI века)*, Подготовка текста, введение, перевод с греческого и комментарий Г.Г. Литаврина, Санкт-Петербург 20032, 240.

⁵ Philogelos. *Der Lachfreund von Hierokles und Philagrios*, ed. A. Thierfelder, München 1968, 28 sq.

⁶ Theophanes Continuatus, ed. I. Bekker, Bonnae 1838, 433.

⁷ Symeonis Magistri Annales, ed. I. Bekker, Bonnae 1838, 749.

⁸ Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum, rec. I. Turn, Berolini et Novi Eboraci 1973, 232.

⁹ Michaelis Glycae Annales, ed. I. Bekker, Bonnae 1836, 560.

¹⁰ G.E. Pentogalos – J.G. Lascaratos, *A Surgical Operation Performed on Siamese Twins during the Tenth Century in Byzantium*, Bull. Hist. Med. 58 (1984) 99 – 102.

¹¹ Ibid. 102.

¹² Ibid.

Византијски лекари су наследили традицију грчко-римске медицине, а ауторитети какви су били Хипократ и Гален увек су представљали основне источнике лекарског знања у царству РOMEЈА. Допуштено је направити и једну компарацију: оно што су значили Платон и Аристотел у античкој филозофији то су били Хипократ и Гален у античкој медицини. Водећи медицински центар у раној Византији, умесно је рећи и читавог Средоземља, била је Александрија а најчувенији лекари Орибазиде, лекар цара Јулијана Отпадника (361 – 363), Аетије из Амиде и Павле са Егине.¹³

После коначног арабљанског освајања Александрије, 646. године, пресечена је и делатност знамените школе. Када се говори о византијским изворима и уопште о научној литератури наступили су “мрачни” или “тамни” векови. Данас постоје одређене недоумице око тумачења како је сачувана дотадашња медицинска наука, како античка тако и рановизантијска. Основано се претпоставља да је тада нестао читав низ важних списа. Отуда и питање које се односи на доцнију византијску медицину: Како су, примерице, Галенове списе читали и проучавали византијски аутори X и XI столећа? Два су начина на који су списи античких аутора на пољу медицине могли да доспеју до потоњих Византинаца, под претпоставком да су заиста нестали у бурним деценијама VII и VIII века, како верују поједини византолози. Један пут би био преко сиријских превода – реч је о веома богатој и разуђеној књижевности о којој се понекад недовољно зна – а други преко арапских превода. Сиријска школа је наставила да негује грчки језик и књижевност, посебно Аристотела, математичке и друге научне текстове, а међу њима и Галенова дела.¹⁴

С друге стране, узајамни утицаји византијске и арабљанске цивилизације – интеракција која је била плодотворна за обе стране – добро су познати, као и чињеница да је медицина у арабљанском свету, делом ослоњена на античку грчко-римску традицију, достигла веома висок ниво.¹⁵ Савремени научници, не без извесног чуђења, наглашавају да су Галенови текстови, односно њихови преводи на арапски, веома брзо нашли свој пут у арабљанском свету.¹⁶ У вези с тим ваља напоменути да нема доказа да су муслимански освајачи уништили традицију лекарства коју су затекли у Александрији. То је стара прича према којој су исламски одреди после запоседања града Александра Великог у току шест месеци ложили многобројне пећи градских купатила књигама надалеко чувене Александријске библиотеке. Истина је унеколико другачија: најпре је велику Птоломејеву библиотеку у Александрији, најславнију у Старом веку, запалио Цезар још 48. године пре наше ере – реч је о такозваној “библиотеци мајци” – а затим и Теодосије I Велики (379 – 395) у време одлучног раскида са паганством око 380. године – реч је о такозваној

¹³ S. Vryonis, *The Medical Unity of the Mediterranean World in Antiquity and Middle Ages*, Herakleion – Rethymnon 1991, 25 (у даљем тексту: Vryonis, *Medical Unity*).

¹⁴ Ibid. 27.

¹⁵ Ibid. 27 – 28.

¹⁶ Ibid. 28.

“библиотеци ћерци”.¹⁷ Штавише, поуздано се зна да су арапски преводи Галена у XI и XII веку преведени на латински и преко Италије и Шпаније постали доступни научној јавности западне Европе. На тај начин је био затворен својеврстан круг – чије су главне тачке биле древни Египат, стара Грчка, Рим, Византија, арабљански свет, латински свет – који је у већој или мањој мери гравитирао Средоземљу.¹⁸

О угледу арабљанске медицине на посебан начин казује и једна епизода из византијске историје. Када се крајем пролећа 1341. године разболео василевс Андроник III Палеолог (1328-1341), који је и у претходним годинама опасно побољвао, и када је стање постало сасвим критично осим византијских позвана су и тројица турских лекара. Наравно, Турци су као “млађа” арапска духовна браћа баштинили традицију арабљанске медицине. Цару је прописана врло строга дијета, али је Андроник III, познат по недисциплини, па и крајњој небризи за властито здравље, поступао управо супротно. Уследили су ново погоршање и вишечасовни губици свести, и цар је преминуо 15. јуна 1341. године.¹⁹ Недавно је један грчки историчар медицине, иначе и сам угледни лекар, на основу података из историјских дела Нићифора Григоре и Јована Кантакузина установио да је Андроник III Палеолог пуних двадесет година (1321 – 1341) заправо боловао од маларије, а кома која је претходила његовој смрти по свој прилици представљала је церебралну манифестацију хроничне маларије.²⁰

С друге стране, поједини извори доносе сасвим другачију слику о људима упућеним у тајне медицинске науке. Зна се, на пример, да је покровитељ лекара био Сампсон Ксенодох (Странопримац), лекар родом из Рима који је у Цариграду утемељио болницу за бесплатно лечење и који се прославио тако што је наводно молитвама исцелио болесног цара Јустинијана I Великог (527-565). Црква је 27. јуна празновала преподобног Сампсона и тога дана су поворке Византинаца обилазиле његове мошти у престоничком храму Светог Мокија.²¹ Учена принцеза Ана Комнина, и сама веома добро упућена у медицину, са дужним уважавањем пише о лекарима који су лечили њеног оца василевса Алексија I Комнина (1081 – 1118).²² Јеврејски ходочасник Венијамин из Туделе, који је шездесетих година XII столећа походио Цариград, бележи да је Манојло I Комнин (1143 – 1180) исказивао велико поштовање према Соломону Хамитсри, јеврејском лекару и рабину који је бринуо о царевом здрављу. Њему је било дозвољено да градским улицама јаше на коњу што је иначе у

¹⁷ F. Hiti, *Istorija Arapa od najstarijih vremena do danas*, Sarajevo 1973², 130.

¹⁸ Vryonis, *Medical Unity*, 30.

¹⁹ Р. Радић, *Време Јована V Палеолога (1332-1391)*, Београд 1993, 112 – 114 (са навођењем изворних података).

²⁰ J. Lascaratos, *The fatal disease of the Byzantine Emperor Andronicus III Palaeologus (1328 – 1341AD)*, *Journal of the Royal Society of Medicine* 90 (February 1997) 106 – 109.

²¹ *Култура Византии*, II (вторая половина VII – XII в.), Москва 1989, 322 (З.Г. Самодурова).

²² Р. Радић, *Костобоља у историјским делима Михаила Псела и Ане Комнине*, *Повеља 2* (Краљево 2003) 146 – 151.

ромејским градовима било забрањено муслиманима, Јеврејима и уопште свим нехришћанима. Управо захваљујући лекару Соломону, јеврејски становници мегалополиса на Босфору уживали су неку врсту олакшица које су умекшавале њихову потлаченост.²³

Византијски лекари су дали значајан допринос када се радило о костобољи, болести која је у Средњем веку била веома распрострањена. Према чињеницама које утврђује медицина, костобоља настаје као последица поремећаја метаболизма пурина који се очитује у повећању нивоа мокраћне киселине у серуму и таложењем у ткивима, посебно у зглобовима и њиховој околини.²⁴ Премда се за гихт знало и много раније, Хипократ је у V веку пре наше ере уочио и изнео неке карактеристике гихта које прихвата и савремена медицинска наука. Наводимо неке од њих: евнух не оболева од гихта и не ћелави, мушкарци не оболевају од гихта пре пубертета, а жене пре менопаузе, гихт се јавља у пролеће и у јесен. У Хипократовим списима ова бољка се наводи као најснажнија, најупорнија и најболнија од болести зглобова.²⁵ Већ је у то време било познато да се од костобоље непосредно не умире и да она најчешће погађа ножни палац. "Отац" медицине је проницљиво претпоставио да је за појаву бола и отока у зглобу одговорна нека материја у крви која повремено "капље" у зглоб изазивајући запаљење.²⁶ Постоје уверљива сведочанства да је у античко доба гихт био веома распрострањена болест. Тако, на пример, грчки лекар Гален наводи случајеве Пријама и Ахила, учесника тројанског рата, као и Едипа из Тебе. Костобоља се помиње и у литерарним делима: Цицерон, Хорације, Јувенал и Марцијал често говоре о гихту, а Лукијан је написао бурлескну трагедију о моћи богиње Подагре и беспомоћности терапије.²⁷

Сматра се тачним оно што је један уважени лекар XVIII столећа изрекао на готово шалвив начин, нагласивши да гихт напада „више богате него сиромаше, више мудре него смешне и да краљеве, владаре, генерале, војнике и адмирале флоте, филозофе и многе друге захвата знатно чешће“.²⁸ Тако се зна да су многе истакнуте историјске личности боловале од гихта: Александар Велики, Атила, Осман I, Карло V, Филип II, Хенрих VIII,

²³ *The Itinerary of Benjamin of Tudela*, ed. M.N. Adler, London 1907 (reprint: New York 1964), 14. Уп. Р. Радић, *Јеврејски ходочасник Венијамин из Туделе путује Византијским царством*, Из Цариграда у српске земље. Студије из византијске и српске књижевности, Београд 2003, 238 – 239.

²⁴ W.N. Kelley – T.D. Pallela, *Gout and other disorders of purine metabolism*, Harrison's Principles of Internal Medicine, ed. J.D. Wilson, New York 1991¹², 1834 – 1841; A. Schiller, *Bones and joints*, Pathology, ed. E. Rubin – J.L. Farber, Philadelphia 1994, 1273 – 1346.

²⁵ *Медицинска енциклопедија*, X, Zagreb 1965, 153 – 160 (S. Čunović – T. Dürrigl).

²⁶ D. Vukotić, *Giht. Kako nastaje i kako se leči*, Beograd – Zagreb 1989, 6 (у даљем тексту: Vukotić, *Giht*).

²⁷ *Медицинска енциклопедија*, X, 153 (S. Čunović – T. Dürrigl).

²⁸ I. Jajić, *Reumatske bolesti s vježbama za reumatičare. Priručnik za bolesnike*, Beograd – Zagreb 1978, 107; L.W. Conrad – M. Neve – V. Nutton – R. Porter – A. Wear, *The Western Medical Tradition 800 BC to AD 1800*, Cambridge 1995, 401, 408, 418, 442.

Микеланђело Буонароти, Мартин Лутер, Галилео Галилеј, Исак Њутн, Имануел Кант, Чарлс Дарвин, Петер Паул Рубенс, Јохан Волфганг Гете, Александар Васиљевич Суворов, Ото фон Бизмарк, Стендал.²⁹

Као и у античко доба у средњовековном свету костобоља је била веома честа болест. Наравно, ни Византија у том погледу није представљала никакав изузетак. Сачувана сведочанства, расута у најразноликијим изворима, речито сведоче у прилог распрострањености костобоље у царству Ромеја.³⁰ У медицинском трактату који је на основу неких старијих сродних списа и сопствене вишегодишње праксе саставио именом непознати византијски лекар и који се датује у широк временски период од средине XI до друге половине XIV века, између осталог, налазе се и рецепти против подагре.³¹ Византијска медицина, коју је више занимала практична страна ове научне дисциплине а мање њена теоријска основа, донекле је унапредила античка знања о гихту. Зна се да је ромејски лекар Димитрије Пепагомен у првој половини XV века написао један трактат о гихту (који је касније са грчког преведен на латински језик).³² Сматра се да су већ византијски лекари познавали колхикум, који су називали хермодактил, лек против костобоље. Чини се да га је први препоручио Јаков Психристу, лекар цара Лава I (457 – 474), у V столећу, а да су његов рецепт следили Аетије из Амиде (VI век), Павле са Егине (VII век) и Јован Актуарије (XIII/XIV век).³³ Ипак, колхицин, лек који ублажава акутне нападе костобоље, пронађен је тек средином XVII столећа.³⁴ Према неким мишљењима византијски лекари – пре свих поменути Аетије из Амиде – разликовали су гихт од реуматизма.³⁵ Иначе, историчари медицине данас сматрају да све до XVI века у научном погледу костобоља није била чвршће одвојена од осталих облика артритиса.³⁶

Примери које смо изнели показују једну од основних одлика византијске медицине, а то је пре свега чињеница да је њу првенствено занимала практична страна. Отуда је византијска медицина, како је већ наглашено, у великој мери усавршила вештину дијагностике и терапије, као и хируршку оперативну технику, фармакопеју и фармацију.

²⁹ Vukotić, *Giht*, 7.

³⁰ E. Jeanselme, *La goutte à Byzance*, Bull. de la Soc. d'Hist. de la Médecine 17 (1920) 1 – 28; J. Lascaratos, 'Arthritis' in *Byzantium (AD 324 – 1453): unknown information from non-medical literary sources*, Annals of the Rheumatic Diseases, vol. 54, № 12, December 1995, 951 – 957 (у даљем тексту: Lascaratos, 'Arthritis' in *Byzantium*).

³¹ Г.Г. Литаврин, *Византијски медицински трактат XI – XIV вв. (по рукопису Cod. Plut. VII, 19 Библиотеки Лоренцо Медичи во Флоренци)*, Византијски временник 31 (1971) 271 (= *Византијски медицински трактат XI – XIV вв.*, Санкт-Петербург 1997, 74 – 75).

³² *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, ed. E. Trapp, Fasc. 9, Wien 1989, № 22359.

³³ Lascaratos, 'Arthritis' in *Byzantium*, 956.

³⁴ W.S. Copeman, *Historical Aspects of Gout*, Clinical Orthopedics and Related Research 74 (1970) 14 – 22.

³⁵ В. Станојевић, *Историја медицине*, Београд – Загреб 1953, 204.

³⁶ *The Cambridge Encyclopedia of Human Patology*, by A.C. Aufderheide – C. Rodrigez-Martin, Cambridge 1998, 110.

Уосталом, шире гледано, то је била и једна од главних одлика византијске цивилизације, особина да у себи садржи и нешто епигонско, то јест да подражава, и еклектичко, да позајмљује, али јој се не може порећи изванредна и драгоцену моћ синтезе. Реч је о способности да на основу познатих тековина створи нешто ново, а управо је та одлика ромејске цивилизације нешто што се понекад заборавља или не схвата довољно озбиљно.

Radivoj Radic

**CONTRIBUTION OF BYZANTINE PHYSICIANS TO THE
MEDIEVAL MEDICINE
(Several examples)**

Several examples set forth in this paper emphasize one of the essential characteristics of the Byzantine medicine, reflected in the fact that its primary interest was the practical aspect of medicine. Therefore, the Byzantine medicine considerably upgraded the skills of diagnostics and therapy, as well as the surgical technique, pharmacopoeia (preparation of medicinal products) and pharmaceuticals. For that matter, in a larger sense, one of the major general characteristics of the Byzantine culture was, in fact, this trait of comprehending both epigonic features, i.e. the capability of imitating, and eclectic ability to borrow, but its brilliant and invaluable power of synthesis cannot be disputed. The subject under discussion is the capability to create something new on the grounds of already known achievements, and it is precisely this characteristic of the Byzantine culture that is sometimes forgotten or underestimated.

